

Mirnic József

Az első szerb népfelkelés

A szerb nép sohasem nyugodott bele a török igába. Már a hódoltság első napjaiban élesztgették a harc tűzét a bosszúálló hajdúk-csatározások. Később sem volt, itt a Balkánon, olyan törökellenes harc, ahol a szerb nép nem vett volna részt. Csakhogy felszabadulásukat mindig idegen erőtegyezőkhöz fűzték. Harcoltak a Habsburgok, Velence, a pápa, Spanyolország és sok olasz uralkodócska érdekeiért. Mint zsoldosok vagy önkéntesek más zászlaja alatt küzdöttek Lombardiában, a Rajnán — Kréta szigetén de mindig abban a reményben, hogy egyszer mégiscsak kiszorítják a törököt.

De először, most 1804-ben fogott fegyvert a nép maga — saját vezetése alatt, saját érdekeiért. Ekkor kezdődött meg az a hosszantartó felszabadító harcsorozat, amely sok belső és külső ellentmondáson keresztül éppen napjainkban fejeződött be diadalmasan.

Hogy megérthessük ennek a polgári demokrata forradalommal felérő szabadságharcnak a nagyszerűségét, pár szóval meg kell emlékeznünk arról a sajátos török gazdasági szerkezetről, amellyel guzsbakötötték a leigázott népeket.

A törökök a meghódított országok addigi berendezését egyszerűen nem vették figyelembe. Vezetőit a hűbérurakat, lemszárolták vagy szétszélesztették. Az ilyenformán tulajdonos nélkül maradt földeket pedig a szultán életfogytiglani eltulajdoníthatatlan hasznélvezetre adta egyes török katonatiszteknek — az ispajáknak. Már maga a birtok eltulajdoníthatatlansága is gátolta a rendes gazdasági vérkeringést, lehetetlenné tette, hogy a szerb ember is földhöz jusson — de ennél sokkalta nagyobb baj volt az, hogy a török ispaja — mint hűbérúr, a törvényesített török szokás szerint, a neki kijáró járandóságokat változtatlanul terményben követelte. Ha ezt összegezzük, akkor arra kell döbbernünk, hogy a középkorban — európai viszonylatban is gazdaságilag fejlett árutermelő, tehát pénzgazdálkodó Szerbia visszazuhanat és megcsontosodott a terménygazdálkodás színvonalán. Másrészt

az irigylésreméltó kultúráját és jogi rendszerét béklyóba kötötte a szintén örökösnek szentesített szultáni deszpotizmus. Európa más, nyugati államai — Amerika felfedezése óta mérföldes lépésekkel haladtak az akkor felvirágzó tőkés termelési módszer ösvényein. Szerbia stagnált, megmerevedett és lemaradt. Mai viszonylagos elmaradottságának az okát is éppen ebben a négyszázéves fejlődési ütemvesztéségből kell keresnünk.

Idővel a gazdasági fejlődés törvényszerűségei bizonyos mértékben rést ütöttek ezen a hétepcséttel lezártnak vélt török rendszeren, de a döntő változást itt a Balkánon csak a dicső első szerb népfelkelés szolgáltatta. A felkelés közvetlen előzményeit a következőkre lehetne leegyszerűsíteni.

A XVIII. század utolsó negyedében, az állandó európai háborúskodás miatt, Törökország — mint nyersanyag — és élelemszállító relatív kereskedelmi prosperitáshoz jutott a Konstantinápoly—Beograd útvonalán. Következésképpen magában Törökországban és a beográdi pasaluk (Szerbia) területén kialakult egy elég erős hazai török, illetve szerb kereskedelmi tőkés réteg. Zimony monografiájából kitűnik, hogy csak a beográdi pasaluk területéről kiszállított nyersbőr, selyem, fa és bortelemek értéke meghaladta a 3 millió frankot. Az érdekelt osztrák cégek különös előszeretettel szerződötték a szerbeket mint vezetőket, részvényeseket, de sok volt az Ausztrián keresztül-kasul átjáró önálló szerb kereskedő is. Ezek kétségkívül szoros összeköttetést teremtettek a vajdasági fajtestvéreikkel (akik majd később élelem és fegyverszállítói lesznek a forradalomnak). Mindez határozott tőkésedő irányzatot mutat és csak természetes, hogy a török tőkésék csakhamar összetűznek a régi rendszerrel és annak korszerűsítését követelik. Ilyenformán az uralkodó török réteg két csoportra szakadt: azokra, akik újításokat követeltek és a régi begyepesedett rendszer híveire. Mindez a végsőkig lezüllesztette az amúgysem erős központi hatalmat. Egyes fékevesztett főurak a Birodalom periférikus tartományaiban, tekintettel a rossz közlekedési eszközökre és

ennek következtében az ellenőrzés lehetlenségére, felmondták az engedelmességet (pl. Pázvan-Oglu Vidinben). Szerbiában a mindig fékezhetetlen — most pedig a vég-sőkig fegyelmetlen — janicsár-középréteg egyszerűen erőszakkal tulajdonába vevő földeket. Ez a „csitulcsénye” néven ismert folyamat (az eddig haszonélvezetben lévő földek kisajátítása) egész sor komoly, megoldásra váró kérdéskomplexumot támasztott. Tudniillik a most már tulajdonossá vedlett janicsár, egyrészt a szultánnak kijáró természetbeni járandóságokon kívül, saját magának is kiszarolt bizonyos pénzbeli adónemeket, másrészt mint tulajdonos el is adhatta az eddigi kötött birtokot. Tehát attól etekintve, hogy a rája kizsákmányolása megkétszereződött (esetleg, tekintve a teljes jögoizonytalanságot — megsokszorozódott) most mégis némi lehetőség nyílt, hogy a kereskedelemmel foglalkozó szerb falusi gazdagok tördet vásároíjanak a léha janicsaroktól. A csitulukolás ismét megteremtette a pénzgazdálkodás elemeit. Ez a fejlődő kereskedelmi élet szétzilalta, rétegekre bontotta az eddig egységesen patriarhális életformát tolytatott szerb falut. Mindebből logikusan következik, hogy a hazai kereskedőkből, a polgarosuló elemből regrutálóott a későbbi szerb polgári forradalom vezetőrétege.

Tehát, amint láttuk az Otomán birodalmon belül lezajló gazdasági változások szervezéseként iormaiódott lassan a szerb közélet is. Másként ez nem is lehetett.

Maga a szultán (III. Szeim) is érezte a reformok elkerülhetetlenségét. 1791-ben némi önkormányzatot biztosított a beogradi pasaluknak, hogy elődazza a forradalmat. A Pasaluk természetel kitisztotta a janicsarokat. Azonban a részülő beiso ellenmondások megoldását meggátolta a török birodalom kuppolitikai konsteliációja. Tudniunk Napoleon 1800-ban megtaapta a szultán segítségjoga alatt lévő Egyiptomot. Szeimnek szüksége volt minden katonájára — a janicsarokra is. A janicsarok a harcban való részvételük ellenszolgáltatásauk kérték, s meg is kaptak hogy visszatérnessenek a Pasalukba. Bosszuloi unego hienak módjára vettek magukat a szerb népre. A vezetőemberek egyen s kesobb tömeges lemészárlása napirenden volt. Csakhamar aitanossa vált a vagyoni és személyi bizonytalanság. „Nem volt mit várnunk. Csak két út volt: vagy hagyjuk magunkat barom módjára legyilkoltatni vagy fegyvert fogunk, hogy megbosszuljuk testvéreinket, gyermekeinket és

feleségeinket, akik felett már amúgy sém vagyunk urak”.

A felkelés kezdetét 1804. február 15-ikéhez, az Orasac falujában megtartott megbeszéléshez kötjük, ahol a legtekintélyesebb szerb gazdák és hajduparancsnokok Karagyorgyét választották meg vezérül.

Komoly tévedés volna, ha az elmondottak alapján azt a benyomást kapnók, hogy a felkelés a vérig leüport elkeseredett szerb nép düh-kirohanása volt csupán. A szerbeknél a nemzeti érzés már igen fejlett volt. Ápolta azt, a hosszú hódoltság korszakában a kóborló regös (a guszlár) a népi ének, az egyház, a vándorkereskedő, és most érezhető volt a francia forradalom hatása is.

Karagyorgye vezérré választása is szerencsés tény volt. A polgári történetírás már bőven ellátta a „fővezért” a hős a félisten jellemvonásaival. Azonban még ma sem, amikor józanabbul és realisabban vizsgáljuk személyét, amikor már nem köt bennünket a személye köré illesztett romantikus sallang — nem tudunk megszabadulni a csodálat érzésétől. Oriási akaraterő, hadvezéri képesség, előrelátás, külpolitikai járatosság összpontosultak benne. Nemcsak kora termelte ki — ő maga is alakította korát. Ő pl. látta, hogy nélkülözhetetlen az orosz szövetség, de egy percig sem nyugodott bele, hogy Szerbia török gyarmatból orosz guberniummá süllyedjen. Látta és helyesen mérte fel a népben szunnyadó erőt, amikor törvénykönyvében megerősítette a nép önkormányzatát a falvakban és ezzel kimélyítette a forradalom demokratikus voltát. Valósággal égett benne a szabad délszláv haza gondolata, amely az akkori bonyolult és Szerbiára nézve kedvezőtlen külpolitikai körülmények között utópizmus volt. Mindegy, az ilyen fajtájú idealizmus az adott körülmények között szerves részét alkotja egy igazi forradalmár lelki életének. Utódai piszkos, népellenes ténykedésükkel nem tudják elhomályosítani Karagyorgye harcos népvezéri arculatát.

A harci események részletes felsorolása sohasem olyan érdekes. Mégis pár szóval összegezhethük őket. Az orasaci megbeszélés kiadta a jelszót: „mindenki ölje meg saját szubasáját” (falubíróját). Az elkeseredés és a harcúgy olyan általános volt, hogy pár hét alatt felszabadult a Pasaluk minden falva és több városa is. Eleinte a felkelők azt hangoztatták, hogy ők elismerik a fennhatóságot gyakorló szultáni birodalmat és hogy csupán a vérlázító gaztetteket elkövetett dahiák szásrétü zsarnoksága ellen küzdenek, de az általános nemzeti lelkesedés a felkelést csakhamar (már 1805-ben) a hivatalos

török állam elleni szabadságharcra változtatta. Szövetségest kellett keresniök és így a mozgalmat nemzetközi jelentőségű eseményre avatni. Napóleon visszatért a franciák tradicionális törökbarát politikájára. Ausztria elutasította még a közbenjárást is, részben mert rettegett Napóleontól, részben, s nem is indok nélkül, mert a forradalom a beográdi pasalukban, Ausztria közvetlen szomszédságában, hasonló vágyakat ébresztett saját elnyomott népeinél is — s egyébként is gátolta a kereskedelmet Törökországgal. Nem maradt más, mint Oroszország. A szerbek bizalma az oroszokhoz, a hatalmas szláv testvérben — amely 1773-ban elnyerte a „Török Birodalomban élő pravoszlávok védnöke” szerepét természetes volt. Nem vethetjük a szemükre, hogy nem tudták kellőképpen kiértékelni az orosz imperializmus szándékait, amellyel Szerbiát ugródeszkául használták volna fel balkáni politikájukban. Az is igaz, hogy az oroszok egészen 1806 végéig nem nyújtottak semmilyen segítséget a forradalmároknak és így a felkelés leggyönyörűbb haditényeit: az ivánkováci, denigrádi, misári fényes győzelmeket, Beograd bevételét és végül Sabác elfoglalásával egész Szerbia felszabadítását 1807 januárjában maguk a szerb hősök vívták ki.

Ezek a sikerek békülékenységre készítettek a belsőleg szétzilált, Oroszországgal is rossz viszonyban lévő Törökországot. Az u. n. Icskó békéjével hajlandóak lettek volna Szerbiának megadni a legszélesebbkörű önkormányzatot. Az egyezmény felborult részben Oroszország sugallatára (amely időközben nyílt háborúba keveredett Törökországgal), részben a szerb szabadságharcosok elszánt akarata miatt, hogy félmegoldásokat nem fogadnak el. A teljes nemzeti felszabadulás reményétől fellelkesült szerb vezetőket az a tény sem aggasztotta, hogy az alig pár hónapig harcoló, Napóleontól veszélyesített Oroszország hítszegő, két évre szóló fegyverszünetet kötött a törökökkel, anélkül hogy szerb fegyvertársait a feltételekben akár egy szóval is megemlítette volna. Csak a törökök gyengeségének köszönhető, hogy a fegyverszünetet gyakorlatilag a szerbekkel is betartották.

Így a felkelésnek az 1807—1809-ig terjedő időszaka harci eseményekben nem gazdag. Ebben az időben sokkalta fontosabb a belső állami élet megszervezésének a problémája.

Meg kell említenünk, hogy az új hatalom kiépítése megkezdődött rögtön a harcokkal párhuzamosan. Az állami és alkotmányos gépezet kialakulására jellemző volt, hogy az a szakadatlan háborúskodás feltételeiben formálódott és ezért egyetlen hatalmi szerv

sem tudott véglegesen stabilizálódni. Eleinte mind a katonai, mind a polgári, sőt a bírászkodási hatalom is az egyes kerületi katonai parancsnokok kezében összpontosult. Az évenként összehívott, hagyományos népszkupstinák inkább csak alakilag szimbolizálták a legfelső népakaratot. Szükségessé vált a határozott jogokkal és kötelezettségekkel ellátott, illetve megbízott állandó hatósági szervek életre hívása. A hatalom megszervezése mindig kényes probléma. Itt is napvilágra hozta még az árnyalatbeli érdekellentéteket is. Három nézet küzdött egymással. Az első csoport szerint az országot központi-abszolutista elveken kell megszervezni. Ez volt Karagyorgye híveinek a nézete és egyben a forradalom szükségének egyetlen megfelelő megoldása. A másik csoport szerint, amelynek a magvát egyes Karagyorgye mindjobban kiemelkedő tekintélyét ellensúlyozni akaró fővezérek képviselték, az országot autonomista-abszolutista elveken kell berendezni. Ezek nézetét támogatta a Szerbiában rendkívül fejlett orosz kémhálózat is. Érdekes, hogy ez szembeünt még Ranckénak is, aki a szerb népforradalomról írt könyvében ezt a maga módján csupán kuriózumként említi meg s furcsálja, hogy egy erős központi hatalommal rendelkező állam ebben az esetben a decentralistákat támogatta. Világos, hogy az orosz állásfoglalást meghatározott érdekek szabták meg; sokkal könnyebb lett volna gyakorolniok hatalmi befolyásukat egy a hatalmi szerveiben is szétforgácsolt államra. A patanásig feszülő helyzetet kompromisszummal oldották meg és így a létrejött legfelső törvényhozási bírászkodási és igazgatási hatósági szervét az „Igazgatási tanácsot” — hogy úgy mondjam — központi, de liberalista elveken építették ki. Alakilag ez a szerv Karagyorgye felett állott, de a gyakorlatban soha. Téves volna ezt a harcot a különböző társadalmi osztályok jogi síkra áttett osztályharcának tekinteni és bizonyos pártalakulásokat látnunk benne. Arról itt szó sem lehetett, mert ez csupán az uralkodó osztályon belüli torzsalkotást jelentette. Az említett okonál fogva a szabadságharcosoknak nem sikerült teljesen tető alá hozniok az ország alkotmányos életét sem. Volt ugyan két alkotmány is (az 1803-as Karagyorgye alkotmánya és a későbbi Alkotmányos aktus), de ezek is csupán az alkotmány egyik igaz a legfontosabb kérdésével, a hatalmi kompetenciák elhatárolásával foglalkoztak és nem az államélet összes megnyilvánulásával. Sajnos a vezetők közötti egyentlenség a későbbi harcok során végzetessé vált. Pedig az 1806-os győzelmek és ezek eredmé-

nyeképpen a szűkebb értelemben vett Szerbia felszabadulása határtalan lelkesedést váltott ki az ausztriai és Törökország más tartományaiban élő szerbség között.

A felkelés kihatásként Szerémségben komoly szerb parasztlázadás lángolt fel 1807 márciusában Teodor Avramovics-Ticán vezetésével. Ebben az osztrák tartományban, kivéve a Száva balpartján fekvő falvakat, amelyek a katonai határőrvidék státusát élvezték — az összes földek a Pejácsevich és Odeschalchi grófi családok, valamint a karlócai szerb mitropolita és a fruskagórai szerzetesek kezében voltak. S míg a szerbiai paraszt fokozatosan felszabadult a török izzajától, addig a szerémségi szerb jobbágy helyzete inkább csak rosszabbodott. A robotmunka meghaladta a középkori méreteket is. Ezenkívül egész sor olyan intézkedés vált szokássá, amelyek sértették a jobbágyokat. Így pl. a paraszt nem takaríthatta be gabonáját míg a földesúrtól, illetve egyháztól kivezényelt „tizedes” azt fel nem becsülte és nem mérte ki az uraságnak járó tizedet. De a legsérelmesebb volt a hűbérurak és az egyház birtokainak „kikerekítése” által eszközölt parasztföldek elrablása. „Lázadunk a gonosz urak ellen — tiszteljük a fényes császárt” kétes értékű jelszóval lázadt fel az iloki és rumai uradalmak mintegy 3000 főnyi parasztsága. A lázadást Sztratirovics Szteván szervezte le megígért közbenjárásával a császárnál „édes népe” érdekében. Az ilyen esetekben szokásos megtorlás itt is szörnyű volt.

Ilyen körülmények között közeledett az 1809-es év, amikor lejárt a kétéves fegyverzünet.

A szerb vezetők nem akarták belátni, hogy a Szerbiára nézve kedvezőtlenül zavaros nemzetközi helyzetben (az oszmánli birodalom épségbentartását diktálta a nagyhatalmak egyensúlypolitikája) nem érhetnek el többet a teljes önkormányzatnál. A teljes felszabadulás és a délszláv népek egyesítése immár hivatalos programot képezett. Azonban a szabadságharc vezetőemberei inkább harcosok, mint politikusok, inkább forradalmárok, mint államférfiak voltak. A teljes nemzeti programért szálltak síkra, tekintet nélkül a szerb tartományok geopolitikai helyzetére. Elsősorban az első felkelés célkitűzései és reális ereje közötti áthidalhatatlan ellentét okozta bukását.

1809-ben Karagyorgye hozzáfogott grandiózus, a szerb erőket felülmúló haditervnek megvalósításához. A terv kudarcra jelentette a vég kezdetét. Az 1810-es loznicai és varvarini győzelmek már döntően nem befolyásolhatták a harcok kimenetelét. A ka-

tonai bukást megpecsételte Napóleon támadása a szövetséges Oroszország ellen, amely lóhalálában békét kért a szultántól. Igaz, hogy a béke VIII. pontja még most is biztosította volna Szerbia némi önkormányzatát Törökország keretén belül. Karagyorgye elvetette a szégyenteljesnek talált bukaresti béke Szerbiára vonatkozó záradékát (egy-egy kútforrások szerint nem is szerzett tudomást róla) és a magáramaradt ország oltalmára egy zseniális gerillavédelmi haditervet dolgozott ki. Egyes, időközben meggazdagodott főemberek szabóltálták a tervet. Nem volt kedvük az erdőbe és hegyekbe húzódni, mert féltették vagyonukat.

Ilyenformán a három oldalról is beözönlő török túlerő felőrölte az ellenállást.

1813 nem fegyverletétel, nem megálázkodás, hanem egy hős nemzet szégyenmentes katonai veresége volt. Ezért történhetett meg, hogy a szerb nemzet már két év múlva folytatta ideiglenesen félbeszakított szabadságharcát.

Az első szerb népfelkelés jelentősége — hogy Szvetozár Markovics szavaival éljek — felmérhetetlen. A hatalmas forradalmi lendület egy csapással kiirtotta az országból a tizedetszedő ispáját, a szerb nép pénzén itt állomásozó janicsár katonát, a szerb népben a rend és törvénytisztelet kioltó kádit, a hivatalból rablással foglalkozó dahiát, és még más száznevű élősködő piócát és a szerb nép kezébe adta a földet.

Az eddig majdnem kizárólagosan östermelő és falunlakó szerb bevonul a városba; üzletet nyit, mesterséget tanul; — kereskedik és általában a polgárosuló étellel új vérkeringést kap a közelet. Ezért nevezhetjük teljes jogosultsággal az első felkelést a mi polgári demokrata forradalmunknak.

Kulturális téren is korszakalkotó esemény volt. Nemcsak az első megnyitott középfokú tanintézetekre gondolok itt, hanem inkább arra, hogy Szerbiát arccal Európa felé fordította és fogékonyá tette a fejlettebb közműveltség, szokások és életmód elsajátítására.

Mindennél mégis sokkal fontosabb az, hogy az a rája, aki pár évvel ezelőtt még térdig sárba taposott, hogy utat csináljon a lovon végigszáguldó töröknek, most a szabadságharc tüzeiben tudatosan magáévá tette, százlajára tűzte és harcolt a szabad, közös délszláv államközösségért.

Az első szerb népfelkelés hagyatékát a mi Népfelszabadító Háborunk fejezte be véglegesen. A két nagy szabadságharc összefüggését szépen jelképezi a Szerb NK címere is.